

УДК 159.9

Я. В. Кайманова
магістр психології, викладач кафедри психології
ПВНЗ «Краматорський економіко-гуманітарний інститут»

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ВИКЛАДАЧІВ ВИЩОЇ ШКОЛИ

Постановка проблеми. На сучасному етапі підготовки фахівців у вищій школі велика роль відводиться викладачам. Значущим фактором успішної професійної діяльності викладачів, яка ефективно формується на основі взаємодії зі студентами та колегами в професійній роботі. Діяльність викладача завжди пов'язана з міжособистісними контактами. Психологічний аналіз його професійної діяльності вказує на такі основні критерії: високий рівень професійної спрямованості, професійної мотивації, емоційної стійкості, толерантності, відповідальності та конструктивної наполегливості.

Мета статті і постановка завдання – дослідити психологічні особливості успішності професійної діяльності викладачів вищої школи.

Аналіз останніх досліджень. Дослідженням психологічних особливостей професійної діяльності викладачів вищої школи приділяли увагу ряд дослідників: Б.Г. Ананьєв, Е.Ф. Зеєр, Є.О. Климів, П.С. Пряжников, В.С. Мерлін, В.Я. Романова, Є.М. Борисова та ін., які описали характер фахівця з точки зору успішності професійної діяльності, що впливає на такі поведінкові особливості, як відповідальність, ініціативність, продуктивність, акуратність, стриманість. Важливою характеристикою професійної діяльності є поняття успішності. Професіональна успішність вивчалася дослідниками в ході аналізу проблем професійного розвитку і професіоналізації (Б.Г. Ананьєв, Е.Ф. Зеєр, Є.О. Климів, П.С. Пряжников і ін.), професійної типології особистості (В.С. Мерлін, В.Я. Романова, Є.М. Борисова та ін.), професійної відповідності та професійного відбору (К.М. Гуревич, К.К. Платонов, В.Д. Шадріков та ін.). На основі уявлень про успішність професійної діяльності особистості приймається рішення про використання праці працівника в організації. Успішність професійної діяльності оцінюють за внеском працівника в загальний результат діяльності.

Загальна оцінка успішності професійної діяльності повинна охоплювати як зовнішній критерій (оцінки, що даються іншими людьми), так і внутрішній (власну оцінку успішності своєї діяльності). Обидва види критеріїв спираються на ряд характеристик трудової діяльності, які більшою чи меншою мірою піддаються вимірюванню.

Успішність професійної діяльності залежить від особливостей трудової мотивації, когнітивних і моторних властивостей суб'єкта, його знань та умінь, а також психофізіологічних резервів організму [5].

Зовнішня і внутрішня оцінки успішності діяльності істотно залежать від особистісних особливостей суб'єкта праці.

Виклад основного матеріалу. Аналізуючи особистісні особливості суб'єкта професійної діяльності, ми розуміємо під особистістю цілісне утворення, що має рівневу структуру. Вищий мотиваційно-оцінний рівень становлять мотиви, потреби, спрямованість, інтереси, оцінки, самооцінка. Базисний рівень особистості визначається основними властивостями нервової системи і енергетичними можливостями людини, що виражаються у функціональному стані. Важлива характеристика особистості фахівця – його поведінка. Усі характеристики перебувають у нерозривній взаємодії. Базисні властивості нервової системи фахівця впливають на збереження психологічного здоров'я особистості.

Ці характеристики особистості обумовлюють характер фахівця, який, з точки зору успішності професійної діяльності, впливає на такі поведінкові особливості, як відповідальність, ініціативність, продуктивність, акуратність, стриманість. У них виявляється контроль за якістю професійної діяльності, який визначається когнітивними, мотиваційно-оцінними, комунікативними структурами особистості та її функціональними станами. Важливу роль у забезпеченні успішності професійної діяльності відіграють особливості нервової системи працівника. Слабкість нервової системи може бути основою реакції тривоги, характерної для тривожної особистості. Однак якщо ці поведінкові вираження тривоги не підкріплені уміннями, знаннями, вони виступають як метушливість і нервозність. Людина з сильним типом нервової системи може працювати достатньо ефективно і результативно.

Значущим фактором, на підставі якого формується зовнішня оцінка успішності, є ефективність взаємодії з колегами в професійній діяльності. Діяльність викладача завжди пов'язана з міжособистісними контактами. Аналіз його професійної діяльності вказує на такі основні критерії успішної професійної діяльності: високий рівень професійної спрямованості, професійної мотивації, емоційної стійкості, толерантності, відповідальності, конструктивної наполегливості (внутрішній критерій), а також вимогливості та критичності у професійному спілкуванні (зовнішній критерій).

Мотиваційно-особистісними характеристиками, що диференціюють «успішного» викладача, є: високий рівень професійної спрямованості,

високий рівень самоконтролю, свідомість, наполегливість, відповідальність, інтегрованість особистості; висока виразність загальної мотиваційної установки «орієнтація на результат діяльності» і загальнотрудового мотиву «на результат праці», мотиву професійної майстерності і потреби в професійному самовдосконаленні.

Неуспішного фахівця характеризує емоційна нестійкість, підвищена тривожність, невпевненість у собі, емоційна напруженість, фрустрованість, підвищена ворожість, що говорить про дезадаптивну поведінку в конфліктній ситуації, інтолерантність до інших людей, високий рівень мотиваційних установок «спрямованості на себе».

Виявляються три групи факторів, що впливають на успішність професійної діяльності особистості (К.М. Гуревич) [2]. У першу групу входять соціально-економічні фактори. Належність людини до певної соціально-економічної формації визначає те, що пропонує їй суспільство як сферу реалізації зусиль. Насамперед, це стосується спектра професій, перспектив їх зміни і розвитку, засобів і знарядь праці, їх технічного оснащення, потреб суспільства в тих чи інших фахівцях. Визначено ставлення до праці людини з боку суспільства, що виражається у формах стимулювання і заохочення професійної діяльності, престижі професій.

Другу групу становлять фактори соціально-психологічні. Це соціальне оточення – професійний навчальний заклад, викладачі, підприємство, колеги по роботі, соціальні служби. До третьої групи варто віднести фактори власне психологічні: індивідуально-типологічні і мотиваційно-особистісні [2].

Немає сумнівів у тому, що природний фактор суттєво впливає на професійне становлення. Ігнорування його може призвести до того, що обрана трудова діяльність буде виконуватися зі значною напругою, наслідком чого стануть втрата інтересу до професії, розчарування у своїх здібностях, навіть нервові захворювання.

Аналізуючи вплив особистісних особливостей на успішність професійної діяльності в системі «людина-людина», якою є фахова діяльність викладача вищої школи, ряд дослідників вказують на те, що суб'єкт трудової діяльності як особистість характеризується певною специфічною сукупністю стійкості особистісних утворень, в яку входять мотиви, установки, ієрархічна система суб'єктивних відносин, спрямованість, способи поведінки і реагування, характерологічні особливості та інші структури, що визначають своєрідність його індивідуально-психологічних проявів у професійній діяльності.

Успішність професійної діяльності викладача залежить від комплексу суб'єктивних якостей, зокрема від рівня рефлексії (здатності дивитися на себе ніби збоку, усвідомлювати багато сторін своєї активності); типу локусу контролю (схильності покладатися на себе чи інших під час оцінювання подій) (Е.А. Климов) [5].

У формуванні схильності суб'єкта до успішної діяльності мають значення такі стійкі, постійні характеристики, як особливості когнітивного стилю, локусу контролю, рівня емоційної стійкості (А.М. Ємельянов) [3].

Вищенаведене свідчить про те, що професійно успішні працівники володіють характерними особистісними рисами. Таким чином, особистісний підхід у вивченні професійної успішності викладача є перспективним.

Зовнішні і внутрішні складові загальної оцінки успішності професійної діяльності включають ознаки, що їх об'єднують: результативність роботи (її кількість і якість); ефективність взаємодії з людьми на роботі; ініціативність у діяльності.

Зовнішня і внутрішня оцінки успішності діяльності істотно залежать від особистісних особливостей суб'єкта праці. Визначальна роль людини в трудовій діяльності обумовлює необхідність особистісного підходу у вивченні професійної успішності людини, в якому реалізується уявлення про особливості прояву внутрішніх факторів діяльності та їхніх ролей у регуляції процесів формування і розвитку суб'єкта праці як особистості.

Внутрішня оцінка успішності трудової діяльності виникає в результаті співвіднесення винагороди за працю з уявленнями особистості про результативність своєї праці, про особливості своєї взаємодії з колегами по роботі й ініціативності, а також з мотиваційно-оцінними структурами особистості і витратами на досягнення результатів праці. Якщо зовнішня оцінка успішності праці спирається головним чином на результативність діяльності професіонала, то не менш важливо, ціною яких витрат досягається цей результат для його внутрішньої оцінки.

Фактори, що сприяють успішності професійної діяльності, містять як параметри самої професійної діяльності, так і особливості суб'єкта діяльності.

Підбиваючи підсумки, варто підкреслити, що в ході оцінювання успішності професійної діяльності викладача необхідно враховувати:

- зовнішні оцінки успішності – суб'єктивні уявлення осіб, що оцінюють, про: результативність діяльності, ефективність взаємодії працюючого з колегами по роботі та його ініціативність;
- внутрішні оцінки успішності професіонала, що складаються на підставі зіставлення наявних у суб'єкта праці уявлень про результативність своєї діяльності, ефективність взаємодії з колегами, ініціативність.

О.М. Бандурка, С.П. Бочарова, О.В. Землянська, Н.В. Чепелева звертають увагу на профілактику ризикованої поведінки, формування навичок здорового способу життя, психічного здоров'я, попередження труднощів у розвитку викладачів та майбутніх фахівців, створення умов, сприятливих для нормального розвитку особистості [1; 8].

Студентські роки, з одного боку, – це нові враження, друзі, грандіозні плани на майбутнє, а з іншого – потреба пристосуватися до нового оточення, «інститутських» умов навчання, нових соціальних умов. Але, незважаючи на те, що всі перераховані проблеми є типовими адаптаційними труднощами, вони потребують консультативної допомоги та проведення групових послідовних психотерапевтичних заходів щодо вироблення адекватних форм поведінки, комунікативних умінь у різноманітних життєвих, навчальних та професійних ситуаціях.

Психологічне здоров'я у сучасній психології розглядається як необхідна умова активної і нормальної життєдіяльності людини. Порушення в цій сфері викликають зміни у звичному способі життя, сформованій практиці стосунків з

оточуючим світом, можуть призвести до втрати професійної дієздатності й вимушеної корекції планів на майбутнє. Основна увага у зазначеній галузі приділяється не стільки проявам того чи іншого психічного захворювання, скільки початковому етапу формування здорової психіки і підтримки її функціонування, тому в роботу психологічної служби вищого навчального закладу (далі – ВНЗ) входить профілактика психічного і соціального здоров'я як студентів, так і викладачів. Одне з центральних завдань психології здоров'я – це формування у людини потреби здорового способу життя, духовної культури та розвитку психологічної культури. Спираючись на дослідження Є.М. Потапчука [7], ми розробили схему збереження психічного здоров'я майбутніх фахівців під час підготовки у ВНЗ (рис. 1).

Рис. 1. Особливості збереження психічного здоров'я викладачів та майбутніх фахівців під час підготовки у ВНЗ

На цій схемі нами відображені основні компоненти проблеми збереження психічного здоров'я викладачів та студентів у педагогічному та студентському середовищі, розглядаються соціально-психологічні фактори впливу на психічне здоров'я: підготовка викладачів та студентів до збереження психічного здоров'я; оптимізація повсякденного життя педагогів та студентів у ВНЗ; підтримання сприятливого (здорового) соціально-психологічного клімату в педагогічному колективі та студентському середовищі; організація просвітницьких занять з проблем психологічної культури, психологічного здоров'я та духовної культури особистості; використання засобів масової агітації для пропаганди збереження психічного здоров'я та розвитку психологічної культури викладачів та студентів ВНЗ. У схемі враховані основні науково-теоретичні підходи до розуміння компонентів та соціально-психологічних умов впливу на психічне здоров'я викладачів та студентів [7].

Висновки та перспективи дослідження.

1. Основними суб'єктивними факторами, що обумовлюють успішність професійної діяльності, є індивідуально-психологічні особливості, професійна мотивація, особистісні особливості суб'єкта праці.

2. Навчально-виховна робота у ВНЗ повинна забезпечувати не тільки засвоєння науково-методичної інформації, але й розвиваючий особистий ефект у вигляді високого професіоналізму.

3. Важливу роль відіграють активні суб'єкти збереження психічного здоров'я у ВНЗ: керівники, викладачі, психологи, а також самі студенти – майбутні фахівці. Особливе значення при цьому має проведення індивідуальної роботи з майбутніми фахівцями з метою збереження психічного здоров'я.

4. Оптимізація процесу збереження психічного здоров'я викладачів та студентів потребує наявності наступних компонентів: соціально-психологічні умови; сприятливий соціально-психологічний клімат у педагогічному та студентському колективах; сприяння професійно-педагогічного оточення підтримці здорового способу життя; наявність у викладачів знань, умінь, навичок та бажання зберігати психічне здоров'я своє та студентів.

Література

1. Бандурка А.М. Психология управления / А.М. Бандурка, С.П. Бочарова, Е.В. Землянская. – Х. : Фортуна – пресс, 1998. – 464 с.
2. Гуревич П.С. Философия культуры / Гуревич П.С. – М., 1994. – 345 с.
3. Емельянов Ю.М. Практикум по конфликтологии. / Ю.М. Емельянов – 2-е изд., доп. и перераб – СПб. : Питер, 2004. – 400 с.
4. Зеер Э.Ф. Психология личностно-ориентированного профессионального образования / Э.Ф. Зеер – Екатеринбург : Изд-во Урал. гос. проф.-пед. ун-та, 2000. – 258 с.

5. Климов Е.А. Психология профессионала: Избр. психол. тр. – Москва-Воронеж : Ин-т практ. психологии, НПО «Модекс», 1996. – 400 с.

6. Кон И.С. Психология ранней юности / И.С. Кон – М. : Просвещение, 1989. – 255 с.

7. Панов В.И. Преемственность, компетентность и образовательная среда / В.И. Панов // Проблемы профильного обучения в контексте непрерывного образования: материалы всерос. науч.-практ. конф.; под общ. ред. С.В. Ивановой, М.В. Наяновой. – Самара, 2002. – С. 46–65.

8. Чепелева Н.В. Перспективы психологической герменевтики / Н.В. Чепелева // Психологические перспективы. – 2002. – Вып. 2. – С. 11–20.

Анотація

Кайманова Я. В. Психологічні особливості професійної діяльності викладачів вищої школи. – Стаття.

У статті розглядаються психологічні особливості професійної діяльності викладачів вищої школи. Ефективність взаємодії залежить від особистісних структур: інтроверсії та екстраверсії, які обумовлені на рівні психофізіологічних відмінностей і можуть стати основою для більш менш ефективних поведінкових проявів викладачів у сфері спілкування та впливати на успішність їхньої професійної діяльності.

Ключові слова: професійна діяльність, викладач вищої школи, ефективність взаємодії, особистісні якості.

Аннотация

Кайманова Я. В. Психологические особенности профессиональной деятельности преподавателей высшей школы. – Статья.

В статье рассматриваются психологические особенности профессиональной деятельности преподавателей высшей школы. Эффективность взаимодействия зависит от личностных структур: интроверсии и экстраверсии, которые обусловлены на уровне психофизиологических различий и могут стать основой для более или менее эффективных поведенческих проявлений преподавателей в сфере общения и влияют на успешность их профессиональной деятельности.

Ключевые слова: профессиональная деятельность, преподаватель высшей школы, эффективность взаимодействия, личностные качества.

Summary

Kaimanova Ya. V. Psychological features of professional activity of teachers of higher education. – Article.

In the article psychological features of professional activity of teachers of the higher school are considered. The effectiveness of interaction depends on personal structures: introversion and extraversion, which are determined at the level of psychophysiological differences and can become the basis for more or less effective behavioral manifestations of teachers in the sphere of communication and influence the success of their professional activities.

Key words: professional activity, teacher of higher education, efficiency of interaction, personal qualities.